

УДК 811.111-26:81'42:141.311

АЛЮЗІЇ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ В ІДІОСТИЛІ ДЖУЛІАНА БАРНСА: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

О.Я. Дойчик (Івано-Франківськ)

У статті досліджуються алюзії як текстові засоби втілення іронічної домінанти ідіостилю сучасного британського письменника Джуліана Барнса. Для вивчення лінгвокогнітивних параметрів функціонування мовних засобів втілення іронії модальності в тексті застосовано теорію концептуальної інтеграції, яка розглядає іронію як концептуальну проекцію двох різних ментальних просторів, контраст між якими у контексті породжує іронічну оцінку.

Ключові слова: алюзії, ідіостиль, іронія, домінанта ідіостилю, теорія концептуальної інтеграції.

Дойчик О.Я. Аллюзии как средство выражения иронии в идиостиле Джулиана Барнса: лингвокогнитивный анализ. В статье исследуются аллюзии, которые являются текстовыми средствами выражения иронической доминанты идиостиля современного британского писателя Джулиана Барнса. Для изучения лингвокогнитивных параметров функционирования языковых средств выражения иронии в тексте используется теория концептуальной интеграции, рассматривающая иронию как концептуальную проекцию двух ментальных пространств, контраст между которыми порождает ироническую оценку.

Ключевые слова: аллюзии, идиостиль, ирония, доминанта идиостиля, теория концептуальной интеграции.

Doichyk O.Ya. Allusions As the Textual Means of Irony Representation in Julian Barnes' Idiostyle: Linguistic-Cognitive Analysis. The article deals with the analysis of allusions as the textual means of the representation of Julian Barnes' irony considered the dominant feature of his idiostyle. The conceptual integration theory is used to reconstruct the linguistic-cognitive parameters of textual functioning of the linguistic means expressing the author's irony. From the cognitive perspective irony is regarded as a conceptual projection between two different mental spaces which stand in opposition.

Key words: allusions, conceptual integration theory, idiostyle, irony, dominant feature of idiostyle.

Актуальність. Сучасні дослідження характеризуються підвищеною зацікавленістю до засобів лінгвокогнітивного аналізу ідіостилю автора художнього твору (праці Л.І. Белехової, Н.С. Болотнової, О.П. Воробійової, О.М. Кагановської, О.В. Мазепової, Е. Семіно, І.А. Тарасової, О.Г. Фоменко та інших). У поетико-когнітивному вимірі ідіостиль автора художнього твору визначається як опосередкований у художньому тексті мовно-ментальний портрет письменника, який відображається у специфіці індивідуально-авторської концептуалізації дійсності, що детермінується системою особистісних цінностей.

Для формування неповторного художнього ідіостилю визначальним є оцінне ставлення автора

до зображуваних явищ і подій з позицій домінанти. Аксіологічна домінанта – це серцевина картини світу письменника, яка визначає цілісність художнього твору [9, с. 207]. Домінанта ідіостилю – це комплекс когнітивних, емотивних, естетичних та ціннісних еталонів, характерних для певної особистості, які слугують психічною основою метафоризації і вербалізації картини світу у художньому творі [6].

У художньому тексті головну роль відіграє суб'єктивний чинник – свідомість автора, якій підпорядковані всі елементи тексту, тому авторська домінанта репрезентується різними засобами на всіх рівнях тексту [3, с. 12]. За словами Л.Г. Бабенко, використання мовних засобів у тексті

повністю визначається особливостями авторського індивідуального стилю, який зумовлює розмаїття та оригінальність вживання лексичних та граматичних форм у тексті. Унікальність стильової організації художнього твору формується домінантними засобами його мовної структури. Текстова домінанта зумовлена актуалізацією комплексу лексико-синтаксичних (формальних) засобів вираження змісту, які беруть участь у формуванні концептуального простору художнього твору [2, с. 327].

Метою статті є виявити лінгвокогнітивні параметри функціонування алюзій як засобів втілення іронічної домінанти ідіостилю Джуліана Барнса.

Серед найбільш відомих сучасних письменників-постмодерністів (М. Аміс, П. Акройд, У. Еко, П. Зюскінд, Дж. Фаулз, К. Кізі та ін.) почесне місце займає Джуліан Барнс, творча манера якого, поєднуючи риси постмодернізму (зокрема, символізм, фрагментарність, релятивізм, ризомність, стратегія подвійного кодування, іронія тощо), виходить за межі постмодернізму і характеризується неповторністю, оригінальністю і впізнаваністю.

Об'єктом нашого дослідження є іронічна домінанта ідіостилю Дж. Барнса. Предметом дослідження виступають алюзії як текстові засоби втілення авторської іронічної модальності. Матеріалом слугує вибірка мовних засобів реалізації іронічної модальності у романі Дж. Барнса "Love, etc".

Важливим показником індивідуального стилю письменника є стильова домінанта, яка визначає характерні риси його творчої манери. Це – стрижневий критерій певного художнього твору, специфіки творчості автора або стильової тенденції, школи чи напрямку. Стильова домінанта характеризує ту особливість ідіостилю, яка переважає за частотністю прояву, за семантикою, формальним вираженням і функцією у творах письменника [2, с. 326]. За нашими даними, домінантою ідіостилю Дж. Барнса є іронія, яка відображає його оцінну позицію і є особливою формою авторського світосприйняття.

Дослідники творчості Дж. Барнса неодноразово звертали увагу на іронічне ставлення письмен-

ника до світу, яке виявляється у його творах [14; 17]. Дж. Барнсу притаманне відсторонене світосприйняття, яке реалізується у творчості автора крізь специфічну модифікацію постмодерністської іронії. Іронія, яку сам письменник визначає як "спосіб показати, що речі насправді не такі, якими здаються" [11], втілюється у текстах його романів за допомогою мовних засобів різних рівнів.

Постмодерністська іронія звертається до поза часових сюжетів і вічних тем для гострого висвітлення їхнього аномального стану в сучасному світі. Усі банальні поняття зазнають у постмодернізмі не просто глибоких метаморфоз, а начебто повертаються іншим боком [1, с. 202]. Об'єктом іронії у постмодерністському художньому тексті стають не тільки конкретні явища або категорії, але й вся система стильових і ціннісних ієрархій, під сумнів ставиться будь-яка упорядкованість [1, с. 203].

Все більшого зацікавлення набуває розгляд іронії не як стилістичного прийому, що функціонує у межах фрази, а як особливого художнього ставлення до світу, що потребує для свого вираження цілої системи прийомів та засобів [4, с. 144]. Сучасні дослідження дедалі більше спрямовуються на характер, походження, види та механізми сприйняття іронії у мові та мисленні [15]. Деякі вчені, теоретики постмодернізму, розглядають іронію не як обмежений риторичний троп і навіть не як загальне ставлення до дійсності, а як дискурсивну стратегію, яка оперує на вербальному або формальному (візуальному, текстовому) рівнях [16, с. 10]. Згідно з цим підходом, іронічна домінанта організовує структуру художнього тексту та зумовлює специфіку ідіостилю його автора, виступаючи особливою художньою формою авторської оцінної позиції, яка втілюється у тексті художнього твору за допомогою великої кількості мовних засобів.

Механізм створення іронічного смислу полягає у протиріччі прямого змісту висловлення і контекстуального, що зумовлює появу підтекстової авторської суб'єктивної оцінки. В основі іронії лежить контраст, який базується на інконгруентності [18, с. 156; 8]. У складних формах іронії словам приписуються не протилежні значення, а ціла гама

іронічних оказіональних смислів, що виникають у свідомості читача внаслідок кореляції семантики слів із текстовою ситуацією [7, с. 7].

Аналіз численних мовних одиниць з іронічним смислом показав, що іронія Дж. Барнса реалізується як явище вторинної номінації на лексичному, синтаксичному і текстовому рівнях. Серед засобів текстової іронії варто виокремити алюзії та прецедентні тексти, застосування яких є характерним для ідіостилю письменника. За словами С. І. Походні, з одного боку алюзія, створюючи вертикальний контекст, збагачує художній твір, з іншого, – використовуючись у “зниженому” вигляді, переходить у сферу комічного [7, с. 100]. Розглянемо для прикладу кілька уривків з роману “Love, etc”:

а) *That’s as it may be, ’ said Stuart. ‘We none of us know why we have come to this great vale of tears. But it’s no excuse for not getting on with the job, is it?’* [10, с. 121] – у християнській свідомості “долина сліз” як прецедентний текст з Біблії (Книга Еклезіяста) вживається на позначення складності життя. Вжита персонажем Стюартом, байдужим до релігії, ця фраза у контексті виражає іронію над постійною депресією його підлеглого Олівера. А наступний коментар про те, що Олівер лінується працювати, посилює контраст між первинним та аплікативним змістом фрази і виражає іронічну модальність. Така семантична реорганізація, яка виникає, коли надана інформація є несумісною з початковою інтерпретацією, називається “зміщенням фреймів” (frame shifting [12, с.3]). Іншими словами, фрейм VALE OF TEARS передбачає подальше осмислення складності та трагічності життя, але наступна фраза щодо безпідставності прогулів Олівера на роботі контрастує із очікуваною інформацією і реорганізовує семантичне наповнення фрейму;

б) *Interrupted me on two separate occasions which would never have happened dans le bon vieux tems du roy Louys* [10, с. 67] – стан справ у Франції до і після Великої революції проектується на стосунки персонажів Олівера і Стюарта до і після одруження Олівера з Джиліан. Автор іронізує над манією величчя Олівера, який прирівнює

себе до короля Людовіка, вважаючи себе авторитетом для Стюарта у всіх життєвих питаннях;

в) *Explain things? Can’t we leave that until we reach the Dies Irae?* [10, с. 9] – у християнстві Судний День уявляється часом, коли все прожиті життя буде переглянуто і проаналізовано, однак у вжитому контексті алюзія має значення ‘ніколи’. Іронічний контраст між первинною та контекстуальною конотаціями виражає ставлення автора до небажання більшості людей обговорювати та пояснювати свої вчинки. Розуміння іронії як комплексного явища, яке актуалізується і на рівні мовлення, і на глибинному рівні концептуальних структур, дає змогу виявити контраст і між буквальним та переносним значеннями іронії на рівні мовлення, і між образами ідеалізованої, очікуваної ситуації та реальної ситуації на рівні концептуальних моделей [5, с. 35].

Когнітивний підхід до аналізу іронії дозволяє змоделювати когнітивні процеси, що лежать в основі розуміння іронічних висловлень. Дослідження іронії Дж. Барнса здійснюємо у руслі теорії концептуальної інтеграції Дж. Фоконьє і М. Тернера [13], яка, як відомо, є ефективним методом дослідження практично будь-яких динамічних (оказіональних) мовних явищ [18, с. 276], а іронічні висловлення саме належать до контекстуальних утворень (online processes). Ґрунтовну методику лінгвокогнітивного аналізу механізмів створення та інтерпретації іронії, яка базується на теорії блендингу, запропоновано у праці Х. Руїза [18].

Іронія з когнітивної точки зору розглядається як концептуальна проекція з двох різних ментальних просторів, де перший вхідний простір закоріненний в іронічному висловленні, а другий має в основі реальне когнітивне оточення. Іронічне висловлення, активізуючи у свідомості читача певну очікувану ситуацію, контрастує з безпосереднім когнітивним середовищем цього висловлення, а вербалізована оцінка контрастує відповідно з прихованим ставленням письменника до зображуваної ним ситуації. Породжуючий простір регулює кореляції між вхідними просторами; спроектований простір (projection space у термінології Х. Руїза), або бленд,

уможливило створення концептуальної проєкції з контрастуючих вхідних просторів за допомогою ментальних операцій інтерпретації іронічного смислу: реверсії (відновлення значення, протилежного (оберненого) висловленому), інтегрування (збалансована комбінація концептуальних структур різних ментальних просторів), узгодження (створення базового концептуального контуру, сформованого з одного чи кількох вхідних просторів з метою встановлення відповідності з когнітивним оточенням) [18]. Отож, іронія розглядається як концептуальна проєкція двох різних ментальних просторів, опозиція між якими у контексті породжує іронічну оцінку. Це процес зародження нового значення, де мовець висловлюється, маючи на думці протилежне, з метою досягнення певного контекстуального ефекту. Висловлення може інтегрувати кілька ментальних просторів, співвідношення яких встановлюється за допомогою операції узгодження. Навіть якщо вхідні простори не протилежні один одному у плані змісту, вони можуть містити певну контрастну інформацію, яка створює іронію [18, с. 156–167].

Для ілюстрації розглянемо такий уривок з роману “Love, etc”:

г) *Stuart at dinner was at his most Stuardesque. St. Simeon the Stylite would have thrown a wobbly and built his pillar even higher to escape the narcoleptic miasma that encircled the table legs like dry ice* [10, с. 89] – алюзія на чудо св. Симеона (який прожив 39 років на чотириметровому стовпі, намагаючись, за його словами, втекти від світу вертикально, бо горизонтально це зробити не вдалося) активізує фрейм ST. SIMEON’S LIFE у першому вхідному просторі (первинний контекст алюзії). Другий вхідний простір також структурується згідно із фреймом ST. SIMEON’S LIFE, який містить модифіковані елементи з цільового контексту. Породжуючий простір структурує відповідники з обох вхідних просторів (agent, action, purpose), виявленні шляхом інтегрування. Узгодження передбачає залучення додаткового дистантного контексту з інформацією про персонажа Стюарта для адекватної інтерпретації смислу висловлення і зумовлює в спроектованому просторі модифікацію первинного значення алюзії в цільовому (“зниженому”) контексті для встановлення відповідності з реальною ситуацією: на висоті чотирьох метрів святий Симеон зміг відсторонитися від світу, але не від безмежно нудного Стюарта.

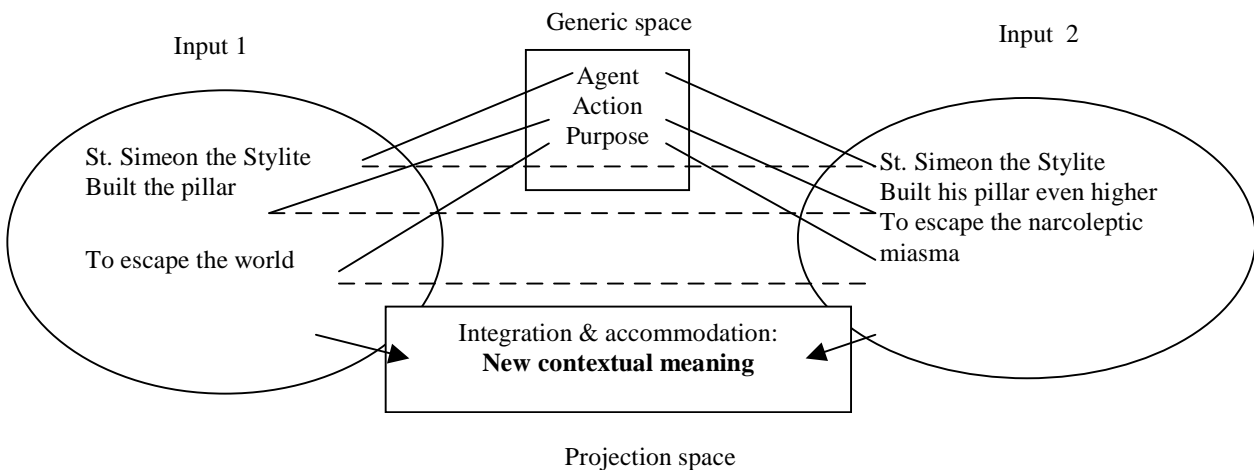

Рис. 1. Мережа ментальних просторів для іронії, вираженої алюзією

Отже, теорія концептуальної інтеграції є ефективною для декодування постмодерністської іронії та є перспективним методом дослідження іронії в художньому тексті, оскільки процес інтерпретації потребує аналізу не тільки суто мовного вираження, але й урахування екстралінгвальної інформації (біографічної, культурно-історичної тощо), яка міститься у вхідних просторах концептуальної мережі. Дослідження лінгвокогнітивних параметрів іронічної домінанти на прикладі алюзій як текстових засобів втілення іронії Дж. Барнса доповнює вивчення ідіостилію автора у лінгвоконцептуальному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / О.А. Бабелюк. – Дрогобич : ТЗОВ “Вимір”, 2009. – 296 с. 2. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник для вузов] / Л.Г. Бабенко. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с. 3. Гацура Н.И. Специфика модели авторского сознания, репрезентированного в разножанровых текстах (на материале творчества О. Хаксли) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Н.И. Гацура. – Барнаул, 2011. – 21 с. 4. Иткина Н.Л. Об иронии (опыт интерпретации текста) / Н.Л. Иткина // Семантические особенности и функции слов и словосочетаний в английском языке : сборник научных трудов. – М., 1986. – С. 142–149. 5. Лесик І.В. Інтерпретація іронії реципієнтом: когнітивний і комунікативний аспекти (на матеріалі англомовного художнього дискурсу) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / І.В. Лесик. – Одеса, 2009. – 208 с. 6. Мукаржовский Я. Структурная поэтика / Я. Мукаржов-

ский. – М., 1996. – 324 с. 7. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии : [монография] / С.И. Походня ; [отв. ред. Ю.А. Жлуктенко]. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с. 8. Самохина В.А. Современная англоязычная шутка : [монография] / В.А. Самохина. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. – 350 с. 9. Свинцова І.О. “Підвищена емоційність” як стильова домінанта поезії Дж.Г. Байрона : когнітивно-прагматичний аспект / І.О. Свинцова // Вісник Житомир. держ. ун-ту. – Вип. 49. “Філологічні науки”. – 2010. – С. 207–211. 10. Barnes J. Love, etc / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 2002. – 227 p. (L). 11. Baron S. Nothing to Be Frightened of: An Interview with Julian Barnes [Електронний ресурс] / S. Baron // The Oxonian Review of Books. – 2008. – Vol. 7. – Issue 3. – Режим доступу : <http://www.julianbarnes.com>. 12. Coulson S. Semantic Leaps : Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction / Seana Coulson. – Cambridge University Press, 2006. – 304 p. 13. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – 22/2. – P. 133–187. 14. Guignery V. The Fiction of Julian Barnes: A Reader’s Guide to Essential Criticism / V. Guignery. – Palgrave Macmillan, 2006. – 240 p. 15. Hutcheon L. Irony’s Edge: The Theory and Politics of Irony / L. Hutcheon. – London : Routledge, 2005. – 242 p. 16. Irony in Language and Thought : A Cognitive Science Reader / [ed. by Raymond W. Gibbs, Jr., Herbert L. Colston]. – New York : Taylor & Francis Group, 2007. – 619 p. 17. Moseley M. Understanding Julian Barnes / M. Moseley. – Columbia : University of South Carolina Press, 1997. – 198 p. 18. Ruiz J.H. Understanding Tropes : At the Crossroads Between Pragmatics and Cognition / J. Herrero Ruiz. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2009. – 299 p. 19. Utsumi A. Verbal Irony as Implicit Display of Ironic Environment: Distinguishing Ironic Utterances from Nonirony / A. Utsumi // Journal of Pragmatics. – 2000. – № 32. – P. 1777–1807.